

**ЛЕКСИКАЛІЗАЦІЯ МНОЖИНИ ІМЕННИКА
СУЧАСНОГО АНГЛІЙСЬКОГО СЛОВОТВОРУ**

У статті розглянуто процеси, за яких форми множини іменника набувають самостійного лексичного значення, виділено найбільш продуктивні моделі лексикалізації множини іменника. Дана проблема розглядається з позиції когнітивно-орієнтовних підходів, що дозволяє виявити та проаналізувати не тільки мовні, але й когнітивні механізми лексикалізації форм множини іменників.

Багато лінгвістів відзначають взаємозв'язок між лексичним та граматичним значеннями (наприклад, В. В. Виноградов, О. І. Смирницький, Л. О. Новиков та інші). З одного боку, можна говорити про протиставлення складної єдності лексичного та граматичного значень у слові. З іншого боку – про взаємозумовленість цих відношень, завдяки чому категоріальне граматичне значення може набувати специфічної форми. Це стає можливим, коли граматичне значення не сполучається з лексичним або словотвірним значенням одного з членів даної граматичної категорії.

Категорія числа іменників має два ряди граматичної форми – однину та множину. У ряді випадків від іменників *singularia tantum* утворюються форми множини, значення яких не дорівнює сумі лексичних значень вихідної форми однини і не відповідає граматичній семантиці множини. Іншими словами, відбувається лексикалізація дериваційної форми – набуття формою специфічних формальних, семантичних та функціональних ознак, що стає причиною порушення мотиваційних відношень з вихідною граматичною формою. Процес лексикалізації поєднаний із суттєвим зрушенням лексичного значення слова.

Термін "лексикалізація" в сучасному мовознавстві та лінгвістиці не є новим, проте дане явище не втратило своєї актуальності. Спочатку цим терміном позначали процес перетворення вільних словосполучень або групи слів у сталі фразеологічні словосполучення. Його розглянули та описали такі лінгвісти як І. О. Бодуен де Куртене, Ш. Баллі, Я. Розвадовський, О. О. Шахматова, Г. Пауль. Вони не використовували термін "лексикалізація", "хоча по-суті мали на увазі саме це мовне явище" [1: 111].

Термін "лексикалізація" поступово входить до наукового вжитку і стає об'єктом вивчення в працях з лексикології та фразеології. Разом з розповсюдженням вивчення слова, починає поширюватися і саме поняття лексикалізації.

Слово має здатність набувати різні значення, тому і розуміється лінгвістами по-різному. Такий стан справ зберігається і в сучасній лінгвістиці.

Так, О. С. Ахманова під "лексикалізацією" розуміє перетворення окремої форми слова (якщо вона починає вживатися у спеціальному значенні) в самостійне слово [2: 133]. Д. М. Шмельов вважає, що при лексикалізації створюється нове слово з окремих його форм внаслідок зміни лексичного значення та граматико-синтаксичної функції [3: 46].

Термін "лексикалізація" поступово починає вживатися для позначення різних явищ, що спостерігаються у лексиці, а у фразеології даний термін втрачає свою актуальність і вживаються вже інші найменування щодо процесу перетворення вільних сполучень у сталі – фразеологізація (ідіоматизація) [4: 137-138, 170].

В. В. Лопатін пояснює "лексикалізацію" як "перетворення елементів мови (морфеми, словоформи) або сполучення елементів (словосполучень) в окреме повнозначне слово або іншу еквівалентну йому словникову одиницю (наприклад, у фразеологічну одиницю) [5: 25]. Окремими випадками лексикалізації він вважає: "1) перетворення службової морфеми (афікса) у слово; 2) перетворення словоформи у самостійне слово; 3) перетворення словосполучення у слово; 4) фразеологізацію, створення ідіоматичного сполучення з вільного" [6: 258].

Лексикалізація розглядається також як семантичне відокремлення однієї з форм слова або частини форм, наприклад, форм множини іменників [7]. Проте, поняття лексикалізації не обмежується тільки такими окремими проявами.

Предметом даного дослідження є лексикалізація множини іменника. Як відомо, форма множини іменника може набувати самостійного лексичного значення, яке відрізняється від значення зчисленної множини подібних предметів. Такий процес семантичного відокремлення форм множини відомий як лексикалізація. Метою цієї статті є аналіз процесу лексикалізації форм множини іменників.

У межах структурно-функціонального підходу процес лексикалізації форм множини іменника вивчався з точки зору внутрішньомовних механізмів (праці О. П. Потебні, О. О. Шахматова, Д. І. Арбатського, О. І. Смирницького). Як вихідне, при цьому бралось за основу положення, що

слово є єдністю лексичних і граматичних значень. Тому, при вивченні умов, за яких форми слова відокремлюються, враховувались як лексичні, так і граматичні особливості. Семантична та граматична ізоляція форм множини розглядались як мовні механізми, здатні забезпечити лексикалізацію форм множини іменника. Унаслідок семантичної ізоляції, між формами однини та множини іменника втрачаються значеннєві відношення, і вони стають різними, окремими словами, наприклад, *attention* "увага", *attentions* "залицяння". Семантичне відокремлення в таких випадках завжди супроводжується граматичним.

Граматична ізоляція форм множини іменника в самостійні лексеми виявляється як повна або стійка лексикалізація (О. І. Смирницький відмічає два види лексикалізації множини: стійку та нестійку) [8: 30]. Наприклад, форма множини *-colors* "прапор" повністю втратила граматичне значення числа і свідчить про її стійку лексикалізацію. В основі подібних явищ знаходиться омонімія [8: 31].

Іншої позиції додержується П. А. Соболева, відмічаючи, що лексикалізація множини "завжди пов'язана з відсутністю співвідносності" з однинною, і цей факт є "необхідною, проте недостатньою умовою для лексикалізації множини" [9: 64]. Дослідник підходить до вузького розуміння терміна "лексикалізація" і розглядає її як "деяке зрушення значення слова у формі множини в порівнянні з його значенням у чисто граматичній формі множини. І як наслідок цього – послаблення або втрата співвідносності з однинною" [9: 66].

Подібні випадки розглядаються як явище полісемії, а не омонімії, оскільки "лексикалізація множини, яка супроводжується при цьому появою окремого значення слова, не створює ні лексичних, ні словотворчих омонімів і не порушує тотожності слова" [9: 74].

Процес лексикалізації проявляється у слові через змістовну та формальну сторони.

Вивчаючи питання щодо розмежування лексикалізації і суміжних явищ полісемії та омонімії, необхідно враховувати направлення та тип семантичної деривації. Розуміючи лексикалізацію як відокремлення однієї з форм слова, стає логічно можливим припустити факт початкового існування безпосередніх зв'язків між відокремлено оформленим значенням (лексико-семантичним варіантом – ЛСВ) та іншими ЛСВ у межах даної лексеми.

ЛСВ іменника можна вважати лексикалізованим, якщо простежується суттєва зміна в його значенні з формальною диференціацією даного ЛСВ від інших ЛСВ у лексемі. Процес лексикалізації, таким чином, спрямовується до двох сторін знака: до плану змісту і до плану вираження. Таким чином, можна говорити про лексикалізацію семантичну, граматичну, а також і про ступінь відособлення ЛСВ, тобто про градаційну шкалу лексикалізації. З одного боку цієї шкали знаходиться явище полісемії, оскільки лексикалізуються полісеманти, з другого боку – явище омонімії, джерелом якої є розпад полісемії. Подібні зв'язки існують тільки за умови внутрішньослівної полісемії, оскільки розвиток лексико-семантичних варіантів відбувається всередині лексеми.

У випадку внутрішньослівної полісемії, вирішуючи питання лексикалізації ЛСВ, слід враховувати тип полісемії (ланцюгової або радіальної). У випадку ланцюгової полісемії, семантичні розбіжності між вихідним ЛСВ та кінцевим похідним можуть бути дуже суттєвими. Однак, можна достатньо легко встановити семантичний зсув деривата значення ЛСВ через попереднє значення. Ступінь семантичної вмотивованості в слові є дуже високою.

Так, наприклад, у словнику WEUD знаходимо чотири можливих значення для іменника *"compliment"* [WEUD: 301]:

- 1) "an expression of praise, commendation, or admiration" – *A sincere **compliment** boosts one's morale;*
- 2) "a formal act or expression of civility, respect, or regard" – *He paid her a **compliment** of escorting her;*
- 3) *pl. "a courteous greeting; good wishes; regards" – He sends you his **compliments**;*
- 4) "a gift, present" – *A **compliment** is, after all, a kind of gift, and turning down a gift insults the person giving it, suggesting that you don't value them as highly as they value (soon to be "valued") you.*

Третє значення слова *"compliment"* є у формі множини і, в той же час, показує його семантичне співвідношення з іншими значеннями.

Теж саме можна простежити і з іншими іменниками, де лексикалізована множина є семантично близькою у більшій або меншій мірі до значень однини. Наприклад, *block* (*a solid piece of hard material*) / *blocks* (*any of a set of solid cubes used as a child's toy*), *cover* (*something that covers or protects*) / *covers* (*bedclothes*), *depth* (*deepness*) / *depths* (*deep water*), *force* (*power*) / *forces* (*troops; fighting resources*), *honor* (*high respect; glory; reputation, good name*) / *honors* (*special distinction for proficiency in an examination*), *tropic* (*the parallel of latitude*) / *tropics* (*the regions between the tropics of Cancer and Capricorn*), тощо.

Процес лексикалізації, як зазначалось раніше, має двосторонню направленість. Якщо розглядати лексикалізацію ЛСВ іменника з позиції змісту, то простежується суттєва різниця в значенні, причина якої може бути зміна денотативної співвіднесеності похідного ЛСВ або ж зсув у сигніфікативній сфері знака, що веде до модифікації поняття.

В англійській мові зустрічаються випадки відсутності семантичного зв'язку однини і множини одного і того ж іменника. Наприклад, словник WEUD [WEUD: 1136] зазначає три можливих значення іменника *premise*:

- 1) "a proposition supporting or helping to support a conclusion" – *His reasoning is based on the **premise** that all people are equally capable of good and evil*;
- 2) *pl.* a) "a tract of land including its buildings"; b) "a building together with its grounds or other appurtenances"; c) "the property forming the subject of a conveyance or bequest" – *The company is looking for larger **premises***;
- 3) *in law*: a) "a basis, stated or assumed, on which reasoning proceeds"; b) "an earlier statement in a document"; c) "the statement of facts upon which the complaint is based" – *Indeed, one of the justifications of private property takes as its **premise** the idea that property ownership confers power*.

Друге значення множини іменника "*premise*", зафіксоване словником WEUD, немає ніяких семантичних зв'язків з жодним значенням обчислюваного іменника "*premise*".

В англійській мові існує ціла низка іменників з лексикалізованим значенням множини, що не показує семантичного співвідношення з іменниками, які вживаються в однині: *auspice* (a forecast) / *auspices* (patronage), *fatigue* (extreme tiredness) / *fatigues* (clothing of various types worn by military personnel), *ground* (the surface of the earth) / *grounds* (solid particles, esp. of coffee, forming a residue), *hostility* (being hostile, enmity) / *hostilities* (acts of warfare), *link* (one loop or ring of a chain) / *links* (a golf course), *security* (a secure condition or feeling) / *securities* (a certificate attesting credit or the ownership of stock, bond), тощо.

Другий етап лексикалізації – це лексикалізація форми (граматичного значення). Форма також має двосторонню сутність: план змісту, під яким розуміється найбільш загальне значення, що є притаманним для даної категорії та план вираження. Лексикалізація форми розуміється як зсув у семантиці форми. Так, наприклад, категорія кількості представлена функціонально-семантичним полем кількості, центром якого є категорія числа іменника, для якого інваріантне значення однини – не розчленованість предмета, а множини – розчленованість. Якщо категорія числа як спосіб формальної диференціації відображає реальну "складність" предмета, тобто має семантику множинного, збірного розчленованого (дистрибутивного), немає підстав розглядати такі форми як лексикалізовані.

Таким чином, від полісемії лексикалізацію відмежовує зсув значення як у плані змісту, так і у плані вираження, а від омонімії – наявність мотиваційних зв'язків у самій лексемі. Шлях від полісемії до омонімії – рухома шкала, в якій дуже важко чітко і однозначно можна провести межу між цими суміжними явищами.

Однак дослідження семантико-граматичного характеру не дозволяють повністю розкрити ті сутнісні процеси, за яких форми множини іменника набувають самостійного лексичного значення.

Саме тому дану проблему пропонується розглянути з позиції когнітивно-орієнтовних підходів, що, в свою чергу, дозволить виявити та проаналізувати не тільки мовні, але і когнітивні механізми лексикалізації форм множини іменників.

Аналіз словникових дефініцій лексикалізованих форм множини іменників та зіставлення їх зі словниковими дефініціями форм однини дає підстави припустити, що в якості основного когнітивного механізму, що забезпечує лексикалізацію, виступає метонімія. У результаті взаємодії концепту, який є в основі значення вихідної форми однини, і концепту "множинність" з'являється нова концептуальна структура, яка є в основі самостійного лексичного значення мовної одиниці, і яка відрізняється від значення простої множини подібних предметів. Такий когнітивний процес взаємодії концептів і забезпечує метонімічне зрушення в складі концептуальної структури.

Підставою для дії метонімії за О. С. Кубряковою є деяка невизначеність світу, в якому немає жорстких меж між цілим та його частиною, між об'єктом та його ознакою [10: 89]. Саме метонімія є "моделлю концептуалізації світу і репрезентації знань про світ у свідомості людини" [11: 66].

До того ж відмічається, що в численних випадках дана модель має не дзеркальний, а інтерпретуючий характер. При цьому акцентується увага на домінантні ознаки предмета. А зміна акцентного статусу розглядається як універсальний засіб багатозначності. Метонімія існує у концептуальній системі людини у вигляді ідеалізованої когнітивної моделі або концептуальної структури, між окремими елементами якої є елементи заміщення [12: 78].

Метонімічна когнітивна модель ґрунтується на досвіді, знаннях про існуючий порядок речей. Тому метонімічна модель є моделлю, здатною відобразити конвенціональне осмислення певного фрагмента світу.

Метонімія, як правило, реалізується за такими моделями, як "частина – ціле", "причина – подія", "дія – результат", "наслідок – подія", "спосіб – подія", "оцінка якості – подія", тощо. Аналіз фактичного матеріалу показує, що лексикалізація форм множини іменника відбувається на основі когнітивних метонімічних моделей різних типів.

Найбільш продуктивними є такі моделі.

Модель "**частина – ціле**", наприклад: **armament** (*military weapons and supplies*) / **armaments** (*the weaponry owned or sold by a nation*), **movie** (*a motion picture, film*) / **movies** (*films in general*), **road** (*a path or road with a specially prepared surface, used by vehicles, pedestrians, etc.*) / **roads** (*roads, streets, and highways in general*), тощо:

- a) *The unit had insufficient **armament** with which to do battle* [DAE];
- b) *A small number of nations provide the world with **armaments*** [DAE];
- c) *They don't make **movies** like that any more* [LDCE];
- d) *I've always wanted to work in **the movies*** [OALD];
- e) *Take the first **road** on the left and then follow the signs* [OALD];
- f) *The **roads** have been cleared of snow* [DAE].

У наведених прикладах форма множини є узагальненням форми однини, тому включення значення цієї форми в словник як окремого значення є сумнівним.

Модель "**наслідок – подія**", наприклад: **prospect** (*a possibility of success in the future, an expectation*) / **prospects** (*very good chance for a successful future*):

- a) *She was excited at the **prospect** of living in London.*
- b) *His prospects as a writer are excellent.*

Модель "**місце – надмірність чогось**", наприклад: **plain** (*a broad area of flat land*) / **plains** (*a vast expanse of flat land*), **store** (*a supply or stock of something*) / **stores** (*supplies, esp. of food, clothing and weapons*):

- a) *We drove over a **plain** that lay between two sets of hills.* [DAE];
- b) *In North America, the **plains** stretch for hundreds of miles.* [DAE];
- c) *Dad has a **store** of batteries in a drawer.* [DAE];
- d) *... he had lost his military **stores** as well as the services of the sixty knights and four hundred archers ...* [BNC].

Модель "**дія – результат**". Часто використовується в неформальному мовленні, як сленг, наприклад: **trot** (*the action or exercise of trotting*) / **trots** (*slang; an attack of diarrhea*), **vibration** (*quivering, shaking*) / **vibrations** (*slang; the feelings given off by a person or event*), **work** (*the application of mental or physical effort to a purpose; the use of energy*) / **works** (*slang; preceded by the; everything extra*), тощо:

- a) *The girl broke into a **trot** and disappeared around the corner* [OALD];
- b) *Every time I visit Europe, I get **the trots*** [DAE];
- c) *Decorating that room was hard **work*** [CALD];
- d) *We went to the chip shop and had **the works**: fish, chips, gherkins, mushy peas.* [OALD].

Нове значення англійських іменників у формі множини, сфера вжитку яких – неформальні мовні ситуації, є більш складним для розуміння у порівнянні з відповідною формою однини, оскільки сленг відповідає до потреб певних культурних феноменів.

Викладене дає підстави дійти висновку, що вивчення лексикалізованих форм множини іменника з різних позицій якто структурно-функціонального, семантико-граматичного, так і когнітивно-орієнтовного, дозволяє ґрунтовніше зрозуміти суть цього словотвірного процесу в мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузнецова О. Д. О понятии лексикализации. Лексикализация фонетических явлений в говорах / О. Д. Кузнецова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 2. – С. 111–114.
2. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 295 с.
3. Шмелёв Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелёв. – М. : Просвещение, 1964. – 244 с.
4. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
5. Скворцов О. Г. Методы исследования лексических систем / Скворцов Олег Георгиевич ; Уральск. гос. пед. ун-т, Ин-т международных связей. – Екатеринбург : АМБ, 2001. – 142 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
7. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : [учебное пособие для студ-тов филологич. ун-тов] / Э. В. Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1983. – 215 с.

8. Смирницкий А. И. Лексическое и грамматическое в слове / А. И. Смирницкий // Вопросы грамматического строя. – М. : АН СССР, 1955. – С. 11–53.
9. Соболева П. А. Лексикализация множественного числа и словообразование / П. А. Соболева // Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 47–85.
10. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Модели действия. – М., 1992. – С. 84–90.
11. Козлова Е. А. Метонимия как модель взаимодействия фреймов / Е. А. Козлова // Типы знаний и их репрезентация в языке : сб. науч. тр. – Тамбов, 2007. – С. 66–76.
12. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф ; [пер. с англ. И. Б. Шатуновского]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.

ІЛЮСТРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

WEUD = Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English language. N.-Y./ Avenel., New Jersey, Gramercy Books, 1996. – 1854 p.

DAE = Heinle's Newbury House Dictionary of American English. (DAE). (2003) Monroe Allen Publishers. [http://nhd.heinle.com/about_nhd.aspx].

LDCE = Longman Dictionary of Contemporary English Online. (LDCE) (1999-2006) Pearson Education Limited. [<http://www.ldoceonline.com/index.html>].

OALD = Oxford Advanced Learner's Dictionary Online. (OALD) (2006) Oxford University Press. [<http://www.oup.com/elt/catalogue/teachersites/oald7/?cc=lt>].

BNC = British National Corpus. (BNC) (2005) University of Oxford, [<http://www.natcorp.ox.ac.uk/>].

CALD = Cambridge Advanced Learner's Dictionary Online. (CALD) (2006) Cambridge University Press. [<http://dictionary.cambridge.org/>].

Матеріал надійшов до редакції 27.08. 2010 р.

Чумак Л. Н. Лексикализация множественного числа современного английского словообразования.

Рассмотрено процессы, при которых формы множественного числа существительных приобретают самостоятельное лексическое значение, выделено наиболее продуктивные модели лексикализации множественного числа существительных. Данная проблема рассматривается с позиции когнитивно-ориентированных подходов, что позволяет выявить и проанализировать не только языковые, но и когнитивные механизмы лексикализации форм множественного числа существительных.

Chumak L. M. Lexicalization of Nouns in Plural in Modern English.

The processes, when the plural forms of nouns take on a separate lexical meaning, have been examined and the most productive models of lexicalized plural nouns have been marked out in the article. This issue is examined from the standpoint of cognitive-oriented approaches that allows detecting and analyzing not only linguistic but also cognitive mechanisms of plural nouns lexicalization.